lkxyh ftYg;krhy 6 rs 14 o;¨xVkrhy 'kkGkcká eqykalkBh lo'f'k{kk vf ;ku vrxZr i;kZ;h f'k{k.k 0;oLFkspk fpfdRld vH;kl

rkjfl³x ukbZd , rqdkjke Mh-dqHkkj , js[kk Vksidj
सहाय्यक प्राध्यापक, श्री महाराणी ताराबाई शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापूर.
अधिव्याख्याता, जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था कोल्हापूर.
प्राचार्या, पुतळाबेन शहा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, सांगली.

lkjka'k : शिक्षणाशिवाय कोणतीही व्यक्ती आणि समाज समृद्ध परिपूर्ण व स्वा िमानी जीवन जगू शकणार नाही हे सर्वमान्य आहे. सर्वांपर्यंत शिक्षण पोहचावे यासाठी शासकीय स्तरावर व विविध स्तरावर आतापर्यंत बरेच प्रयत्न झाले आहेत. 86 व्या घटना दुरुस्तीनंतर 6 ते 14 वयापर्यंतच्या मुलांना सक्तीचे व मोफत प्राथमिक शिक्षण देणे ही शासनाची जबाबदारी निर्माण झाली आहे. राज्यामये प्राथमिक शिक्षणाची जबाबदारी स्थानिक स्वराज्य संस्थांवर सोपविण्यात आलेली आहे. काही ठिकाणी खासगी संस्थानाही प्राथमिक शाळा सुरु करण्यासाठी मान्यता देण्यात येते. प्राथमिक शाळा सुरू करण्यासाठी शासनाने विहित कोऱ्या निकषानुसार सर्वसाधारणपणे दीड कि.मी. अंतर व 200 लोकसंख्येसाठी प्राथमिक शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध नसल्यास अशा ठिकाणी प्राथमिक शाळा सुरु करण्यात येते. आदिवासी दुर्गम व डोंगराळ ागात 1 कि.मी. परिसर व 100 लोकसंख्येसाठी प्राथमिक शाळेची सुविधा उपलब्ध करुन दिली जाते.

iLrkouk :

वरील निकषानुसार शाळा सुरू करण्यात येत असल्यातरी हे निकष पूर्ण न करणाऱ्या अनेक वस्त्या, पाडे, तांडे आहेत, येथे प्राथमिक शाळेची आवश्यकता ासते. विशेषतः नद्या, नाले, डोंगराळ ाग, दुर्गमता इ. नैसर्गिक अडाणीमुळे लहान विद्यार्थ्यांना जवळच्या अन्य गावातील किंवा वस्तीवरील प्राथमिक शाळेत जाणे अडाणीचे होते. अशा ठिकाणी प्राथमिक शिक्षणाची सुविधा कोणत्या न कोणत्या स्वरुपात उपलब्ध करुन देणे आवश्यक ठरते. शासनाने प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचे उद्दिष्ट निश्चित केलेले आहे व ते पूर्ण करण्यासाठी शाळेत जाण्यायोग्य वयाच्या सर्व मुलांना शाळेत दाखल करणे आवश्यक आहे. शासनाने प्रयत्न करुनही सर्व मुले शाळेत दाखल झालेली नाहीत. प्राथमिक शिक्षण मिळणे हा 6 ते 14 वयोगटातील मुलांचा घटनात्मक मूल ूत अधिकार आहे. प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी केंद्र शासनाने सन 2001–02 पासून सर्व शिक्षा अ ियानाची अंमलबजावणी सुरू केली आहे व देशात एकही मूल शिक्षणापासून वंचित राहणार नाही यासाठी प्रयत्न सुरू आहेत.

महाराष्ट्र राज्यात प्राथमिक शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करुन देण्यासाठी शासनाने विविध योजना सुरू केल्या असूनही डिसेंबर 2004 मध्ये शाळा बाह्यमुलांसाठी केलेल्या सर्वेक्षणात राज्यात 4,28,798 मुले शाळा बाह्य असल्याचे निदर्शनास आले आहे. या शाळा बाह्य मुलांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे गरजेचे आहे. त्यासाठी प्रथम जून व जुलै 2005 मध्ये राज्यात पटनोंदणी पंधरवडा राबविण्यात आला. आणि 2,14,636 शाळा बाह्य मुलांना शिक्षणाच्या मूळ प्रवाहात दाखल करण्याची उल्लेखनीय कामगिरी केली आहे. ारत सरकारने राज्य सरकारांच्या सहकार्याने सर्व शिक्षा अ ियानाची अंमलबजावणी सुरू केली असून प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरणाचे ध्येय गाठण्यासाठी सर्वत्र प्रयत्न सुरू आहेत.

2-la'k¨/kukph xjt %

86 व्या घटना दुरुस्तीमुळे 6 ते 14 वयोगटातील मुलांचा शिक्षण हा मुल ूत हक्क झाला आहे. त्यामुळे या वयोगटातील शिक्षण म्हणजे प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणेसाठी सर्व शिक्षा अ ियान हे केंद्रशासन व राज्यशासन यांचे सहकार्याने सुरू आहे. सर्व शिक्षा अ ियानाच्या

ध्येयानुसार 100% मुलांची पटनोंदणी होणे अपेक्षित आहे. या वयोगटातील सर्व मुला मुलींना दर्जेदार शिक्षण देणे गरजेचे आहे. सांगली जिल्हयामध्ये वेगवेगळ्या कारणामुळे या वयोगटातील मुले शाळा बाह्य आहेत. परंतु शासनाने सर्व शिक्षा अ यानांतर्गत 100% पटनोंदणी होणेसाठी शाळा बाह्य मुलांसाठी पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेअंतर्गत वस्तीशाळा, महात्मा फुले शिक्षण हमी केंद्रे, सेतूशाळा (निवासी/अनिवासी) व राजीव गांधी संधी शाळा अशा अनौपचारिक स्वरुपाची व्यवस्था केली आहे.

6 ते 14 वयोगटातील सर्व मुलांना प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व दर्जेदार मिळावे व शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करण्यासाठी सांगली जिल्ह्यात सर्व शिक्षा अ यानांतर्गत पर्यायी शिक्षणाची अंमलबजावणी केली जात आहे. पर्यायी शिक्षणांतर्गत प्राथमिक शिक्षणापासून वंचित असलेल्या डोंगराळ, दुर्गम शहरी ागातील झोपडपट्टीतील, निराधार, हमाली करणारी, ऊसतोडणी कामगारांची मुले, वीट ट्टी कामगारांची मुले इ. मुलांना सोईच्या वेळी व ठिकाणी शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करुन दिली जाते, सांगली जिल्ह्यात पर्यायी शिक्षणांतर्गत वस्तीशाळा, म.फुले शिक्षण हमी केंद्र, निवासी/अनिवासी सेतूशाळा व राजीव गांधी संधी शाळा इ. उपक्रमांच्या माध्यमातून समाजचा सक्रिय सह ाग घेवून मुलांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात येण्याची संधी उपलब्ध करुन देणेत आली. सांगली जिल्ह्यात शाळा बाह्य मुलांसाठी पर्यायी शिक्षणाची व्यवस्था खालीलप्रमाणे केलेली आहे.

i ;k;h f'k{k.k dæ

v-d-	i ;k;h f'k{k.k dsn	dæ l[;k	eqy	eqyh	,dw.k
1)	वस्तीशाळा	120	1441	1212	2653
2)	महात्मा फुले हमी केंद्र	14	142	143	285
3)	सेतूशाळा (निवासी)	5	44	58	102
4)	सेतूशाळा (अनिवासी)	5	41	32	73
5)	राजीव गांधी संधी शाळा	27	45	41	86

प्रस्तुत पर्यायी शिक्षण केंद्रांचा अभ्यास करण्याचे संशोधकाने ठरवले आहे. शाळा बाह्य मुलांसाठी असणाऱ्या पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेची सद्यस्थिती काय आहे. समस्या कोणत्या आहेत व ही केंद्रे प्र ावीपणे कामकाज करतील यासाठी उपाय व उपक्रम, कार्यक्रम सूचविण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन कार्य हाती घेणेत आले आहे.

संशोधन कार्यात सहभागी प्रतिसादकांची संख्या

	स्वयंसेवक	संलग्न शाळा मुख्याध्यापक	केंद्रप्रमुख	सरपंच/ स्वयंसेवी संस्था प्रतिनिधी	पालक	विद्यार्थी
वस्तीशाळा	60	60	60	60	30	30
महात्मा फुले हमी केंद्र	7	7	7	7	5	5
राजीव गांधी संधी शाळा	14	14	14	14	3	3
अनिवासी सेतूशाळा	3	3	3	3	5	5
निवासी सेतूशाळा	3	3	3	3	5	5

3 l'kk/kukph mfì"V

1) सांगली जिल्ह्यातील 6 ते 14 वयोगटाच्या शाळाबाह्य मुलांच्या पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास करणे.

2) शाळाबाह्य मुलांसाठी असणाऱ्या पर्यायी शिक्षण योजनेतील कार्यवाहीत येणाऱ्या समस्यांचा शोध घेणे.

3) शाळा बाह्य मुलांसाठी असणाऱ्या पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेमधील सुधारणात्मक बदलाकरीता शिफारशी करणे

4) शाळाबाह्य मुलांसाठी असणाऱ्या पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेसाठी अनुधावन कार्यक्रम सुचविणे

5) शाळा बाह्य मुलांसाठी असणारी पर्यायी शिक्षण व्यवस्था दर्जेदार होणेसाठी उपक्रम सुचवणे.

4 l’kk/kukph xfgrd

1) पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेतील सर्व केंद्रांना ौतिक सुविधा उपलब्ध आहेत.

2) पर्यायी शिक्षण केंद्रामधून अभ्यासपूरक व अभ्यासेतर उपक्रम राबवले जातात.

3) स्वयंसेवकांचे प्रशिक्षण झाले आहे.

4) पर्यायी शिक्षण केंद्राना सर्व पर्यवेक्षिय यंत्रणा मार्गदर्शन करते.

5 lcf/kr l’kk/kukpk vk<kok

प्रस्तुत संशोधनाच्या बाबतीत संबंधित साहित्याचे सिंहावलोकन करणे महत्वाचे आहे. कारण त्याच्याच सहाय्याने तुलनात्मक दृष्टीकोन, योग्य संशोधन पध्दती आणि संशोधन तंत्राबाबत निश्चित कल्पना येईल. व्हॅन डालेन डी.बी. (1973) यांच्या मतानुसार ज्या व्यक्ती विचार शक्तीस चालना देत नाहीत त्यांच्या मनात समस्या कल्पना निर्माण होत नाहीत, विविध अनु वांनी युक्त असणाऱ्या ज्ञान समृध्द मनामध्ये त्या निर्माण होतात. शैक्षणिक आणि वैज्ञानिक प्रकाशनांच्या अभ्यासातून विविध व चांगल्या समस्यांचे आकर्षण होऊ शकते. व्हॅन डालेन डी.बी. यांच्या वरील उक्तीचा विचार केला तर आपणास असे म्हणावे लागेल की कोणतेही संशोधन ज्ञानाच्या पोकळीत घडत नसून ते पुर्वानु व व संशोधन यावर आधारित असते. म्हणून पूर्वी झालेल्या संशोधनाचा आढावा घेणे हा संशोधनातील महत्वाचा टप्पा आहे.युगांडा व मालावी या देशामध्ये मुलींची पटनोंदणी अधिक झाली आहे. प्राथमिक शिक्षणासाठी अंदाजपत्रकामध्ये तरतूद वाढवणे व वापरणे. लींगसम ावनिर्मीती बाबत योग्य कृतिकार्यक्रम घेणेत यावा. वंचित घटकाच्या शिक्षणासाठी विविध कार्यनितीच्या वापराची गरज आहे. नाविन्यपूर्ण उपक्रमाची गरज आहे. अपंग मुलांसाठी समावेशित शिक्षणाची आवश्यकता आहे. त्यांना योग्य असा अभ्यासक्रम, अध्ययन साहित्य शिक्षक, ौतिक सुविधा, आरोग्य शिक्षण उपलब्ध करणेत यावे. जगातील संघर्ष संपवण्याची आवश्यकता आहे. शिक्षणाची ूमिका त्या दृष्टिने महत्त्वाची आहे. एडस् बाधित मुलांना शाळाप्रवेश मुलांनी स्पर्श करणेबाबत मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे. बालकामगार मुख्य समस्या गरीबी ही आहे. बालकामगारांच्या शिक्षणाबाबत स्वयंसेवी संस्थांनी शैक्षणिक कार्यक्रम राबविण्याची गरज आहे. रस्त्यावरील मुलांच्या शिक्षणासाठी स्वयंसेवी संस्थेची मदत घेता येईल. प्रसारमाध्यमाद्वारे शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देता येईल. मुलांना शिक्षणाची गोडी लावता येईल. शिक्षकांचे प्रशिक्षणाद्वारे सबलीकरण करता येईल. गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी अधिक गुंतवणूक करणे गरजेचे आहे.

सन 1999–2000 मध्ये 69 टक्के ग्रामीण व 83 टक्के शहरी क्षेत्रातील 6 ते 14 वयोगटातील मुले शाळेत दाखल झालेली होती. सन 2001 पासून ारतात सर्व शिक्षा अ ियांन सुरू झालेले आहे. या कार्यक्रमामध्ये पूर्व प्राथमिक शिक्षणाचा विकास, मुलींचे शिक्षण, अनुसूचित जाती जमातीमधील मुलांचे शिक्षण, शारीरिक मानसिक शिक्षण, कृतीआधारित शिक्षण, सेतूवर्ग, उपचारात्मक अध्यापन वर्ग या उपक्रमांची अंमलबजावणी राज्य शासनाच्या ागीदारीने केंद्रशासनाने केलेली आहे.

6- l’k¨/ku i/nrh

मानव नेहमी विश्वातील अनाकलनीय गूढ शोधत असताना समस्या निर्माण होतात या समस्या सोडवत असताना आपले ज्ञानाचे क्षेत्र व्यापक होत जाते. अशा समस्यांचे आकलन व निराकरण करण्याकरिता संशोधन हे महत्त्वाचे आहे. संशोधनाचा प्रमुख हेतू नवे ज्ञान प्राप्त करणे. विद्यमान तथ्याबद्दल नवीन दृष्टीकोन निर्माण करणे नवी साधने कार्यक्षम बनविणे हा आहे. जीवन स्तर उंचाविण्यासाठी संशोधन अत्यंत प्र ावी साधन आहे. संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचे शालेय सर्वेक्षण पध्दती संशोधनासाठी निवडली.

7- l'k/kukrhy ueuk fuoM&

सांगली जिल्ह्यातील 6 ते 14 वयोगटासाठी असलेल्या सर्व शिक्षा अ यान अंतर्गत पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेचा चिकित्सक अभ्यास या विषयाच्या संशोधन कार्यासाठी निवडलेल्या नमुन्यामध्ये पर्यायी शिक्षण केंद्रांचे प्रकार व संख्या यांचा विचार केला आहे. सांगली जिल्ह्यात पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेअंतर्गत वस्तीशाळा 120, महात्मा फुले हमी केंद्र 14, राजीव गांधी संधी शाळा 27, अनिवासी सेतुशाळा 5 व निवासी सेतुशाळा 5 इतकी केंद्रे सुरू आहेत. विविध केंद्र प्रकारानुसार 50 टक्के पर्यायी केंद्रांची निवड सं ाव्यतेवर आधारित सुगम यादृच्छिक नमुना निवड पध्दतीने केली आहे.

v- d- Ú	i;k;h f'k{k.k dsanz	,dw.k dsanz	;knfPNd ueuk	fuoM	ifrlknd l[;k				
					स्वयंसेवक	संलग्न शाळा मुख्याध्यापक	केंद्रप्रमुख	सरपंच	विषयतज्ञ
1	वस्तीशाळा	120	50%	60	60	60	60	60	10
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	14	50%	7	7	7	7	7	–
3	राजीव गांधी संधी शाळा	27	50%	14	14	14	14	14	–
4	अनिवासी सेतूशाळा	5	50%	3	3	3	3	3	–
5	निवासी सेतूशाळा	5	50%	3	3	3	3	3	–

lkj.kh Ø-1
v/;kiu vuHko o lokrxr if'k{k.kkckcr fo'y"k.k

अ. क.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	अध्यापन अनुभव								केंद्र सुरू करण्यापूर्वी 20 दिवसांचे प्रशिक्षण झालेबाबत					
		1 ते 3 वर्षे	शेकडा प्रमाण	4 ते 6 वर्षे	शेकडा प्रमाण	7 ते 9 वर्षे	शेकडा प्रमाण	एकूण	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	एकूण	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	8	13.34	13	21.67	39	65.00	60	100.00	30	50.00	30	50.00	60	100.00
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	5	71.42	1	14.28	1	14.28	7	100.00	2	28.57	5	7142	7	100.00
3	राजीव गांधी संधी शाळा	14	100.00	0	0.00	0	0.00	14	100.00	0	0.00	14	100.00	14	100.00
4	अनिवासी सेतूशाळा	3	100.00	0	0.00	0	0.00	3	100.00	3	100.00	0	0.00	3	100.00
5	निवासी सेतूशाळा	2	66.66	1	33.33	0	0.00	3	100.00	3	100.00	0	0.00	3	100.00
सरासरी शेकडा प्रमाण			70.28		13.86		15.86		100.00		55.71		44.28		100.00

fujh{k.k vFkfuoPpu %

वरील सारणी क्र.4.2 वरून असे दिसून येते की, पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेत काम करणाऱ्या स्वयंसेवकांचा अध्यापन अनु व 1 ते 3 वर्षे, 4 ते 6 वर्षे व 7 ते 10 वर्षे असणाऱ्यांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 70.28, 13.85 व 15.86 इतके आहे.पर्यायी केंद्र सुरू होण्यापूर्वी 20 दिवसांचे प्रशिक्षण झालेल्या स्वयंसेवकांचे शेकडा प्रमाण 55.71, इतके व प्रशिक्षण न झालेल्यांचे शेकडा प्रमाण 44.28 इतके आहे. वरील निरीक्षणावरून असे दिसून येते की, 1 ते 3 वर्षे अध्यापनाचा अनु व असणाऱ्या स्वयंसेवकांचे प्रमाण बहुतांश आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्र सुरू होण्यापूर्वी 20 दिवसांचे प्रशिक्षण झालेल्या स्वयंसेवकांचे प्रमाण सरासरी आहे.

lkj.kh Ø- 2

miyC/k lqfo/kkckcr fo'y"k.k

अ. क्र.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	विद्युत पुरवठा						स्वच्छता गृहाची सोय						पिण्याच्या पाण्याची सोय					
		पुरेशी सुविधा	शेकडा प्रमाण	अपूर्ण सुविधा	शेकडा प्रमाण	सुविधा नाही	शेकडा प्रमाण	पुरेशी सुविधा	शेकडा प्रमाण	अपूर्ण सुविधा	शेकडा प्रमाण	सुविधा नाही	शेकडा प्रमाण	पुरेशी सुविधा	शेकडा प्रमाण	अपूर्ण सुविधा	शेकडा प्रमाण	सुविधा नाही	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	4	6.67	0	0	56	93.33	2	3.34	0	0	58	96.66	17	28.34	0	0	43	71.66
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	2	28.57	0	0	5	71.42	2	28.57	0	0	5	71.42	4	57.14	0	0	3	42.85
3	राजीव गांधी संधी शाळा	8	57.14	0	0	6	42.85	8	57.14	0	0	6	42.85	10	71.42	0	0	4	28.57
4	अनिवासी सेतूशाळा	0	0	0	0	3	100.00	0	0.00	0	0	3	100.00	1	33.33	0	0	2	66.66
5	निवासी सेतूशाळा	2	66.66	0	0	1	33.33	3	100.00	0	0	0	0.00	3	100.00	0	0	0	0.00
सरासरी शेकडा प्रमाण			31.808		0		68.19		37.81		0		62.19		58.05		0		41.95

fujh{k.k %

पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेत विद्युत पुरवठयाची पुरेशी सुविधा असण्याचे व सुविधा नसण्याचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 31.8, 68.19 असे आहे. स्वच्छता गृहाची सोय असण्याचे प्रमाण व सोय नसण्याचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 37.81 व 62.19 इतके आहे. पिण्याच्या पाण्याची सोय असण्याचे प्रमाण व सोय उपलब्ध नसण्याचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 58.05 व 41.95 इतके आहे. पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेत विद्युत पुरवठयाची सुविधा आहे व सुविधा नाही अशा प्रतिसादाचे प्रमाण अनुक्रमे अल्प व बहुतांश असे आहे. स्वच्छतागृहाची सुविधा पुरेशी आहे व सुविधा नाही अशा प्रतिसादकांचे प्रमाण अनुक्रमे अल्प व बहुतांश असे आहे. पिण्याच्या पाण्याची पुरेशी सुविधा आहे व नाही अशा प्रतिसादकांचे प्रमाण अनुक्रमे सरासरी व सरासरी असे आहे.

lkj.kh d- 3

vH;kldekoj vk/kkfjr iz'ukpz fo'y"k.k

अ. क्र.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	महाराष्ट्र शासनाने तयार केलेल्या अभ्यासक्रमाची राबवणूक				म.रा.पा.नि. मंडळाची पुस्तके वापरता काय?				पर्यायी केंद्रांना वेगळा अभ्यासक्रम असावा काय?				अभ्यासक्रम शालेय वेळेत पूर्ण होतो काय?				अभ्यासक्रमांत आणखी बदल आवश्यक वाटतो काय?			
		होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	60	100.00	0	0	60	100.00	0	0	9	15.00	51	85.00	56	93.34	4	6.66	8	13.34	52	86.66
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	7	100.00	0	0	7	100.00	0	0	3	42.87	4	57.14	5	71.42	2	28.57	2	28.57	5	71.42
3	राजीव गांधी संधी शाळा	14	100.00	0	0	14	100.00	0	0	8	57.14	6	42.85	11	78.57	3	21.42	4	28.57	10	71.42
4	अनिवासी सेतूशाळा	3	100.00	0	0	3	100.00	0	0	2	66.60	1	33.33	1	33.33	2	66.66	2	66.66	1	33.33
5	निवासी सेतूशाळा	3	100.00	0	0	3	100.00	0	0	1	33.30	2	66.66	3	100.00	0	0.00	1	33.33	2	66.66
सरासरी शेकडा प्रमाण			100.00		0		100.00		0		42.98		57.00		75.33		24.66		34.09		65.90

fujh{k.k : पर्यायी शिक्षण केंद्रामध्ये महाराष्ट्र शासनाने तयार केलेल्या अभ्यासक्रमाची राबवणूक केली जाते व नाही असा प्रतिसाद देणाऱ्यांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 100 व 0 असे आहे. केंद्रातील महाराष्ट्र राज्य पाठयपुस्तक निर्मिती अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाची पाठयपुस्तके वापराबाबत होय व नाही असा प्रतिसाद देणाऱ्यांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 100 व 0 असे आहे. पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेसाठी वेगळा अभ्यासक्रम असावा व नाही असा प्रतिसाद देणाऱ्या स्वंयसेवकांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 42.98 व 57.00 इतके आहे. अभ्यासक्रम शालेय वेळेत पूर्ण होतो व होत नाही असा प्रतिसाद नोंदवणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 5.33 व 24.66 इतके आहे. अभ्यासक्रमात बदल आवश्यक वाटतो व वाटत नाही असा प्रतिसाद असणाऱ्याचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 34.09 व 65.90 असे आहे. संपूर्ण पर्यायी केंद्रामध्ये महाराष्ट्र शासनाने तयार केलेल्या अभ्यासक्रमाची राबवणूक होते.पर्यायी केंद्रातील विद्यार्थी संपूर्णपणे महाराष्ट्र राज्य निर्मिती मंडळाची पाठयपुस्तक निर्मीती मंडळाची पुस्तके वापरतात. पर्यायी केंद्रासाठी वेगळा अभ्यासक्रम असावा असा प्रतिसाद सरासरी इतका आहे. बहुतांश केंद्रामध्ये अभ्यासक्रम शालेय वेळेत पूर्ण केला जातो.बहुतांश स्वयंसेवकांना अभ्यासक्रमात आणखी बदल आवश्यक वाटत नाही.

lkj.kh d-4-13
'kkys; fu;¨tukckcrp fo'y"k.k

अ. क्र.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	इयत्तावार वेळापत्रक		साप्ताहिक नियोजन		घटक नियोजन		वार्षिक नियोजन		परिसर भेटीचे नियोजन		अभ्यासपूरक उपक्रमांचे नियोजन		सहशालेय उपक्रम नियोजन		परिक्षा वेळापत्रक		उपचारात्मक अध्यापन नियोजन		दैनिक टाचण नियोजन		विविध स्पर्धा नियोजन		पालक भेट / मेळावा नियोजन	
		होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	59	98.34	0	0	59	98.34	60	100.00	46	76.67	38	63.33	31	51.66	56	93.33	50	83.33	60	100.00	41	68.34	50	83.33
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	7	100.00	0	0	7	100.00	6	85.71	6	85.71	3	42.85	5	71.42	6	85.71	3	42.85	7	100.00	5	71.42	4	57.14
3	राजीव गांधी संधी शाळा	13	92.85	0	0	14	100.00	9	64.28	4	28.57	1	7.14	3	21.42	9	64.28	1	7.14	13	92.85	2	14.28	0	0.00
4	अनिवासी सेतूशाळा	3	100.00	0	0	3	100.00	2	66.66	3	100.00	1	33.33	2	66.66	2	66.66	2	66.66	3	100.00	2	66.66	2	66.66
5	निवासी सेतूशाळा	2	66.66		0	3	100.00	3	100.00	3	100.00	2	66.60	2	66.60	3	100.00	1	33.33	3	100.00	2	66.66	3	100.00
सरासरी शेकडा प्रमाण			91.57		0		99.67		83.33		78.19		42.65		55.55		82.00		46.66		98.57		57.47		61.43

fujh{k.k : पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेतील केंद्रामध्ये शालेय नियोजन करताना इयत्तावार वेळापत्रक, साप्ताहिक नियोजन, घटक नियोजन, वार्षिक नियोजन, परिसर `टीचे नियोजन, अभ्यासपूरक उपक्रमांचे नियोजन, सहशालेय उपक्रमांचे नियोजन, परीक्षा वेळापत्रक, उपचारात्मक अध्यापन नियोजन, दैनिक टाचण नियोजन, विविध स्पर्धा नियोजन व पालक `ट मेळावा नियोजन इत्यादींचे नियोजन केले आहे असा प्रतिसाद नोंदवणाऱ्यांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे, 91.57, 0, 99.67, 83.33, 78.19, 41.65, 55.55, 82, 46.66, 98.57, 57.47 व 61.43 इतके आहे. पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेच्या केंद्रामध्ये शालेय कामकाजाचे नियोजन करताना इयत्तावार वेळापत्रक, घटक नियोजन, वार्षिक नियोजन, परीक्षा वेळापत्रक व दैनिक टाचण नियोजन केल्याचे प्रमाण लक्षणीय आहे. परिसर `ट पालक मेळावा यांचे नियोजन केल्याचे प्रमाण बहुतांश आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्रामध्ये अभ्यासपूरक उपक्रम, सहशालेय उपक्रम, उपचारात्मक अध्यापन व विविध स्पर्धांचे नियोजन सरासरी प्रमाणात केले आहे. संपूर्ण पर्यायी केंद्रामध्ये साप्ताहिक नियोजन करण्याची उदासिनता दिसून येते.

i;k;h dækr jkcfor vlyY;k vH;klijd@lg'kkys; midekckcrp fo'y"k.k

अ. क्र.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	जयंती / पुण्यतिथी	शेकडा प्रमाण	राष्ट्रीय सण उत्सव	शेकडा प्रमाण	धार्मिक सण	शेकडा प्रमाण	वृक्षारोपण	शेकडा प्रमाण	विद्यार्थी गणवेश	शेकडा प्रमाण	शालेय बाग	शेकडा प्रमाण	वर्ग सफाई व सजावट	शेकडा प्रमाण	क्रिडा स्पर्धा	शेकडा प्रमाण	भाषिक खेळ	शेकडा प्रमाण	आकाश दर्शन	शेकडा प्रमाण	गणेश उत्सव	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	54	90.00	51	85.	31	51.66	51	85.00	56	93.33	24	40.00	57	95.00	30	50.00	38	63.33	16	26.66	39	39.65

					00																		
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	6	85.57	6	85. 71	5	71.42	3	42.85	4	57.14	3	42.85	5	71.42	4	57.14	5	71.42	1	14.28	3	42.85
3	राजीव गांधी संधी शाळा	8	57.14	8	57. 14	8	57.14	4	28.57	4	28.57	0	0.00	1	7.14	1	7.14	2	14.28	1	7.14	3	21.42
4	अनिवासी सेतूशाळा	2	66.66	1	33. 33	3	100.00	1	33.33	0	0.00	0	0.00	2	66.66	1	33.33	2	66.66	0	0.00	1	33.33
5	निवासी सेतूशाळा	2	66.66	2	66. 66	2	66.66	3	100.00	3	100.00	1	33.33	3	100. 00	3	100.00	3	100. 00	1	33.33	2	66.66
सरासरी शेकडा प्रमाण			73.21		65. 57		69.38		57.95		55.81		23.24		68.04		49.52		63.14		16.28		40.78

lkj.kh d-4-33
Lo;lod izf'k{k.kkckcrp fo'y"k.k

अ.क्र.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	आपले सेवांतर्गत प्रशिक्षण झाले आहे काय?				झाले असल्यास कोणामार्फत								प्रशिक्षणामध्ये अध्ययन, अध्यापन प्रक्रिया सुलभ होणेसाठी मार्गदर्शन केले काय?				प्रशिक्षणातून अध्यापनाबाबत कौशल्य आत्मसात झाले काय?			
		होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	डायटमार्फत	शेकडा प्रमाण	गटसाधा केंद्रा मार्फत	शेकडा प्रमाण	समूह साधा केंद्रामार्फत	शेकडा प्रमाण	अन्य	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	60	100	0	0.00	54	90.00	24	40.00	20	33.33	11	18.33	55	91.66	5	8.33	54	90.00	6	10.00
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	4	57.14	3	42.83	1	14.28	3	42.85	2	28.57	1	14.28	4	57.14	3	42.85	3	42.85	4	57.14
3	राजीव गांधी संधी शाळा	2	14.28	12	85.71	1	7.14	0	0.00	1	7.14	0	0.00	1	7.14	13	92.85	2	14.28	12	87.71
4	अनिवासी सेतूशाळा	1	33.33	2	66.60	1	33.33	1	33.33	0	0.00	0	0.00	1	33.33	2	66.66	1	33.33	2	66.66
5	निवासी सेतूशाळा	3	100	0	0.00	1	33.33	1	33.33	0	0.00	1	33.33	3	100.00	0	0.00	2	66.66	1	33.33
सरासरी शेकडा प्रमाण			60.95		39.03		35.62		29.90		13.81		13.19		57.85		42.14		49.42		50.97

fujh{k.k % स्वयंसेवकांचे सेवांतर्गत प्रशिक्षण झाले आहे व नाही असा प्रतिसाद नोंदविण्याचे शेकडा प्रमाण अनुकमें 60.95 व 39.03 इतके आहे. सेवांतर्गत प्रशिक्षण डायट मार्फत, गटसाधन केंद्रामार्फत, समूह साधन केंद्रामार्फत व अन्य ठिकाणी झालेबाबतचा प्रतिसादाचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 35.62, 29.90, 13.81 व 13.19 असे आहे. प्रशिक्षणात अध्ययन अध्यापन प्रकिया सुल होणेसाठी मार्गदर्शन केले जाते व जात नाही असा प्रतिसादाचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 57.85 व 42.14 इतके आहे. प्रशिक्षणातून अध्यापन कौशल्ये आत्मसात होतात व नाही असा प्रतिसादाचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 49.42 व 50.97 असे आहे. बहुतांश प्रमाणात स्वयंसेवकांचे सेवांतर्गत प्रशिक्षण झालेले आहे. सेवांतर्गत प्रशिक्षण डायट मार्फत, गटसाधन केंद्रामार्फत, समूह साधन केंद्रामार्फत व अन्य अशा प्रतिसादाचे प्रमाण अनुकमे अल्प, अल्प, अत्यल्प व अत्यल्प असे आहे. सरासरी प्रमाणात प्रशिक्षणामध्ये अध्ययन अध्यापन प्रकिया सुल होणेसाठी मार्गदर्शन केले जाते. प्रशिक्षणातून अध्यापन कौशल्ये आत्मसात होतात व नाही अशा प्रतिसादाचे प्रमाण अनुकमे सरासरी व सरासरी इतके आहे.

lkj.kh d›4-43
dsUnzizeq[k i'ukoyh fo'ys"k.k

अ.क्र.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	पर्यायी शिक्षण केंद्र सुरू करताना आलेल्या अडचणी									पट नोंदणीसाठी राबविलेले उपक्रम											
		शेकडा प्रमाण	जागा/इमारत मिळाली नाही	शेकडा प्रमाण	स्वयंसेवक योग्य पातळीचा मिळाला नाही	शेकडा प्रमाण	वरिष्ठांकडून योग्य मार्गदर्शन मिळाले नाही	शेकडा प्रमाण	इतर	शेकडा प्रमाण	शाळा प्रवेश दिंडी	शेकडा प्रमाण	ग्रामसभा	शेकडा प्रमाण	ग्रामशिक्षण समिती सभा	शेकडा प्रमाण	नवागतांचे स्वागत	शेकडा प्रमाण	पालक भेट	शेकडा प्रमाण	माता पालक सभा	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	16.66	39	65.00	9	15.00	7	11.66	20	33.33	43	71.66	43	71.66	45	75.00	51	85.00	54	90.00	44	73.33
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	14.28	3	42.85	3	42.85	0	0.00	2	28.57	7	100	7	100	6	85.71	7	100	7	100	7	100
3	राजीव गांधी संधी शाळा	14.28	12	85.71	8	57.14	2	14.28	5	35.71	14	100	13	92.85	13	92.85	13	92.85	14	100	12	85.71
4	अनिवासी सेतूशाळा	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100
5	निवासी सेतूशाळा	100.00	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100	3	100
सरासरी शेकडा प्रमाण		49.04		78.71		63.00		45.19		59.52		94.33		92.90		90.71		95.57		98.00		91.81

fujh{k.k % पर्यायी केंद्र सुरू करताना केंद्रप्रमुखांना आलेल्या अडचणीच्या प्रतिसादामध्ये विद्यार्थी मिळत नव्हते, जागा किंवा इमारत मिळाली नाही, स्वयंसेवक योग्य पातळीचा मिळाला नाही, वरिष्ठांकडून योग्य मार्गदर्शन मिळत नाही व इतर असा प्रतिसाद नोंदविणाऱ्या केंद्रप्रमुखांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 49.04, 78.71, 63, 45.19 व 59.52 इतके आहे. केंद्रप्रमुखांनी पटनोंदणीसाठी राबविलेल्या उपक्रमाबाबतच्या प्रतिसादामध्ये शाळा प्रवेश दिंडी, ग्रामस ा, ग्रामशिक्षण समिती स ा, नवागतांे स्वागत, पालक `टी व मातापालक स ा असा प्रतिसाद नोंदविण्याचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 94.33, 92.90, 90.71, 95.57, 98.00, 91.81 असे आहे. पर्यायी केंद्र सुरू करताना केंद्रप्रमुखांना आलेल्या अडचणीच्या प्रतिसादामध्ये विद्यार्थी मिळत नव्हते, जागा किंवा इमारत मिळाली नाही, स्वयंसेवक योग्य पातळीचा मिळाला नाही, वरिष्ठांकडून योग्य मार्गदर्शन मिळत नाही व इतर असा प्रतिसाद नोंदविणाऱ्या केंद्रप्रमुखांचे प्रमाण अनुक्रमे सरासरी, बहुतांश, बहुतांश, सरासरी व बहुतांश असे आहे.केंद्रप्रमुखांनी पटनोंदणीसाठी राबविलेल्या उपक्रमाबाबतच्या प्रतिसादामध्ये शाळा प्रवेश दिंडी, ग्रामस ा, ग्रामशिक्षण समिती स ा, नवागतांचे स्वागत, पालक `टी व मातापालक स ा असा प्रतिसाद नोंदविण्याचे प्रमाण लक्षणीय आहे.

lkj.kh d›4-43
dsUnzizeq[k i'ukoyh fo'ys"k.k

अ.क्र.	पर्यायी शिक्षण व्यवस्था केंद्र प्रकार	केंद्र मान्यता मिळणेबाबत अडचणी येतात				स्वयंसेवक उपलब्ध होत नाही				शासनाकडून अनुदान पुरेसे मिळते				शासनाकडून अनुदान वेळेत मिळते				विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे सहकार्य मिळते			
		होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण	होय	शेकडा प्रमाण	नाही	शेकडा प्रमाण
1	वस्तीशाळा	16	26.66	44	73.33	9	15.00	51	85.00	12	20.00	48	80.00	13	21.66	47	80.00	49	81.66	11	18.33
2	महात्मा फुले हमी केंद्र	4	57.14	3	42.85	2	28.57	5	71.42	3	42.85	4	57.14	5	71.42	2	57.14	6	85.71	1	14.28
3	राजीव गांधी संधी शाळा	3	21.42	11	78.57	8	57.14	6	42.85	7	50.00	7	50.00	9	64.28	5	50.00	12	85.71	2	14.28

4	अनिवासी सेतूशाळा	3	100	0	0.00	3	100	0	0.00	0	0.00	3	100	2	66.60	1	100	0	0.00	3	100
5	निवासी सेतूशाळा	1	33.33	2	66.66	1	33.33	2	66.66	2	66.66	1	33.33	2	66.66	1	33.33	2	66.66	1	33.33
सरासरी शेकडा प्रमाण			47.71		52.28		46.81		53.19		35.90		64.09		58.12		64.09		63.95		36.04

fujh{k.k : पर्यायी शिक्षण केंद्र ज्या गावात आहे त्या गावाचे सरपंच किंवा स्वयंसेवा संस्था प्रतिनिधी यांना जाणवणाऱ्या समस्या बाबतीत केंद्र मान्यता मिळणेबाबत अडचण, स्वयंसेवक उपलब्ध होत नाही. अपुरे अनुदान वेळेत अनुदान मिळते व विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे सहकार्य मिळते असा प्रतिसाद नोंदवलेल्या प्रतिसादकांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 47.71, 46.81, 35.90, 58.12 व 63.95 असे आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्र या गावात आहे त्या गावचे सरपंच किंवा स्वयंसेवा संस्था प्रतिनिधी यांना जाणवणाऱ्या समस्या बाबतीत केंद्र मान्यता मिळणेबाबत अडचण, स्वयंसेवक उपलब्ध होत नाही. अपुरे अनुदान वेळेत अनुदान मिळते व विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे सहकार्य मिळत नाही असा प्रतिसाद नोंदवलेल्या प्रतिसादाचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे 52.28, 53.19, 64.09, 41.85 व 36.04 असे आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्र या गावात आहे त्या गावाचे सरपंच किंवा स्वयंसेवा संस्था प्रतिनिधी यांना जाणवणाऱ्या समस्या बाबतीत केंद्र मान्यता मिळणेबाबत अडचण स्वयंसेवक उपलब्ध होत नाही. अपुरे अनुदान वेळेत अनुदान मिळते व विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे सहकार्य मिळते असा प्रतिसाद नोंदविण्याचे प्रमाण अनुक्रमे सरासरी, सरासरी, अल्प, सरासरी व बहुतांश असे आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्र ज्या गावात आहे त्या गावचे सरपंच किंवा स्वयंसेवा संस्था प्रतिनिधी यांना जाणवणाऱ्या समस्या बाबतीत केंद्र मान्यता मिळणेबाबत अडचण स्वयंसेवक उपलब्ध होत नाही. अपुरे अनुदान वेळेत अनुदान मिळते व विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे सहकार्य मिळत नाही असा प्रतिसाद नोंदवण्याचे प्रमाण अनुक्रमे सरासरी, सरासरी, बहुतांश, सरासरी व अल्प असे आहे.

fu"d"k

पर्यायी शिक्षण केंद्रामधील विद्यार्थी उपस्थिती कमी जाणवण्याचे कारणांमध्ये घरची आर्थिक परिस्थिती, लहान ावंडांचा सां ाळ, घरकाम करणे बहुतांश प्रमाणात दिसून येतात.पालकांनी घरी ठेवून घेतल्यामुळे विद्यार्थी गैरहजर राहण्याचे प्रमाण लक्षणीय आहे.पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेसाठी असणाऱ्या इमारती स्वतःच्या मालकीच्या अत्यल्प प्रमाणात आहेत. इमारत उपलब्ध नसलेली केंद्रे अत्यल्प आहेत. स्वच्छतागृहाची सोय अल्प प्रमाणात आहे. पिण्याच्या पाण्याची सुविधा सरासरी इतकी आहे. क्रीडागंणातील सुविधा असण्याचे प्रमाण सरासरी आहे. अत्यल्प प्रमाणात केंद्रांना संरक्षण िंती असल्याचे दिसते. पर्यायी शिक्षण केंद्रामध्ये फर्निचरची उपलब्धता अल्प प्रमाणात आहे. पुरेसे खेळाचे साहित्य उपलब्धतेचे प्रमाण अल्प आहे. व्यावसायिक पात्रता धारण करण्याचे प्रमाण अत्यल्प आहे. सांगली जिल्हयात 5 वी ते 7 वी ची पटनोंदणी पर्यायी केंद्रात झालेली नाही. पर्यायी शिक्षणाच्या बहुतांश केंद्रामध्ये विद्युत पुरवठयाची सुविधा नाही.केंद्रामध्ये ग्रंथालय सुविधा उपलब्ध असण्याचे प्रमाण अत्यल्प आहे. अन्य शैक्षणिक साधने व सुविधा बहुतांश शाळामध्ये उपलब्ध नाहीत. उदा ओ.एच.पी. वगैरे शालेय नियोजनाप्रमाणे अंमलबजावणी करताना समाजाचे सहकार्य सरासरी प्रमाणात मिळते. पर्यायी शिक्षण केंद्रातील सर्व विद्यार्थी शिक्षणाच्या प्रवाहात असण्याचे प्रमाण लक्षणीय आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्रामध्ये साधने उपलब्ध नाहीत, निधी नाही, पुरेशी प्रशिक्षण नाही, विद्यार्थ्यांची आर्थिक कुवत नाही असा प्रतिसाद देणाऱ्यांचे बहुतांश प्रमाण आहे. टेपरेकॉर्डर, चित्रपट, साईड प्रोजेक्टर संगणक, ओ.एच.पी. व इतर साधने वापरणे बाबतचा प्रतिसाद अत्यल्प प्रमाणात दिसून येतो. बहुतांश केंद्रामध्ये वीजेची सोय, साधने चालवण्याचे प्रशिक्षण, पुरेसा निधी, स्वंतत्र खोली उपलब्ध नाही. शैक्षणिक साधने तयार करता येण्याचे प्रमाण अल्प आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्रात दैनंदिन अध्यापन करताना बहुतांश प्रमाणात बहुवर्ग अध्यापनाची अडचण आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्रातील बहुतांश स्वयंसेवकांना अध्यापन पद्धतीची माहिती नाही, प्रशिक्षण नाही, साहित्य उपलब्ध नाही असे दिसून येते. पर्यायी शिक्षण केंद्रातील स्वयंसेवकांना मूल्यमापनात येणाऱ्या सर्व अडचणींचे प्रमाण अत्यल्प असे आहे. प्रश्नपत्रिकेची काठिण्यपातळी योग्य असण्याचे प्रमाण लक्षणीय आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्रामध्ये प्रथम सत्र परीक्षेत 50 टक्केपेक्षा कमी गुण असणाऱ्या विद्यार्थांचे शेकडा प्रमाण अल्प आहे.लक्षणीय प्रमाणात स्वयंसेवकांना मानधन अपुरे वाटते. बहुतांश स्वयंसेवकांनी अनुदान अपुरे असल्याचा प्रतिसाद नोंदवला आहे. पर्यायी शिक्षण केंद्रात एका शिक्षक कार्यरत असण्याचे प्रमाण लक्षणीय आहे. पत्रद्वारा डी.एड्. करणे बाबतचा प्रतिसाद अल्प प्रमाणात आहे. पालक मुलांना शाळेत पाठवत नाहीत, वयाबाबत पुरावा मिळत नाही, सर्वेक्षण व्यवस्थित होत नाही. जिल्हा स्तरावरील अिाकाऱ्यांच्या `टीचे प्रमाण अल्प असे आहे. ौतिक सुविधा उपलब्ध करून देणेबाबत संपूर्ण स्वयंसेवकांची मागणी आहे. मुख्याध्यापकांना स्वयंसेवक निवड, नेमणूक करणे व पर्यायी केंद्रांचे सनियंत्रण, मार्गदर्शन करणेबाबत सरासरी प्रमाणात

अडचणी आल्या. बहुतांश केंद्रप्रमुखांनी पर्यायी शिक्षण केंद्रांची गुणवत्ता सुधारणेसाठी अनुधावनाचा कालबद्ध कार्यक्रम असावा असा प्रतिसाद नोंदविला आहे. पर्यायी केंद्रांचे मूल्यमापन होणेसाठी साधन निर्मीती करण्यात यावी असा बहुतांश केंद्रप्रमुखांचा प्रतिसाद आहे. सदर पर्यायी शिक्षण केंद्रांचे कामकाज प्र ावीपणे चालण्यासाठी बहुतांश सरपंच अनुधावन कार्यक्रमाची मागणी करतात.

f'kQkj'kh :

पर्यायी शिक्षण व्यवस्थेत स्वयंसेवकांची नियुक्ती करताना स्त्री व पुरूष स्वयंसेवकांची प्रमाण समान राहील असे नियोजन असावे. किमान 12 वी अर्हता उत्तीर्ण झालेल्या स्वयंसेवकांचीच नेमणूक करण्यात यावी. स्वयंसेवकांना व्यावसायिक अर्हता वाढवण्यासाठी संधी उपलब्ध करून देण्यात यावी. उदा. पत्रद्वारा डी.एड. प्रशिक्षण पूर्ण करणे. पर्यायी शिक्षण केंद्रात स्वयंसेवक म्हणून काम करण्यासाठी 20 दिवसांचे प्रशिक्षण पूर्ण करून स्वयंसेवकांची नियुक्ती करण्यात यावी. विद्यार्थ्यांच्या सोयीनुसार केंद्राची वेळ ठरवण्यात यावी. वेळ ठरवण्याचे स्वातंत्र्य केंद्राना असावे. 6 ते 14 वयोगटातील 5 वी वे 7 वी या इयत्तेमध्ये विद्यार्थ्यांची पटनोंदणी होणेसाठी या इयत्तेसाठी केंद्रे सुरू करण्यात यावीत. सांगली जिल्हयामध्ये काही ागात कन्नड ाषा बोलली जाते. कन्नड माध्यमाचे पर्यायी शिक्षण केंद्रे सुरू करण्याचे नियोजन करावे. सर्व पर्यायी शिक्षण केंद्रासाठी स्वतःच्या मालकीच्या पक्कया शाळा इमारती बांधकामाबाबत नियोजन करावे. संपूर्ण पर्यायी केंद्रामध्ये विद्युत पुरवठयाची सुविधा निर्माण करण्याचे नियोजन करणेत यावे.स्वच्छता गृहांची सुविधा अत्यावश्यक असलेने संपूर्ण केंद्रामध्ये शासनाच्या विविध योजनामधून स्वच्छता गृहांचे बांधकाम करण्याचे नियोजन करावे. संपूर्ण केंद्रामध्ये पिण्याच्या पाण्याची सुविधा उपलब्ध होणेबाबत नियोजन करणेत यावे. शारिरीक विकासासाठी क्रिडागंणाची सुविधा उपलब्ध करणे बाबत योग्य नियोजन व्हावे. सरकारी जागा केंद्राजवळ उपलब्ध होत नसल्यास खाजगी जागा उपलब्ध करून देणेत यावी. समाज सह ागातून/शासनाकडून प्रत्येक केंद्राला फर्निचर उपलब्ध करणेचे नियोजन करावे. अध्ययन अध्यापन प्रकिया प्र ावी होणेसाठी विविध प्रकारची आधुनिक दृकश्राव्य साधने उपलब्ध करून देणेबाबत सर्व शिक्षा अ ियानामध्ये तरतूद करणेत यावी. विद्यार्थ्यांना स्वयंअध्ययन, ज्ञान समृध्दीसाठी करीता ग्रंथालय सुविधा, साधने, साहित्य, पुस्तके समाजाकडून तसेच शासनाकडून उपलब्ध करून द्यावेत. पर्यायी केंद्रामध्ये शाळाबाह्य मुले दाखल होत असताना त्यांना पेलेल, आवडेल असा अभ्यासक्रम वेगळया पध्दतीने निर्माण करणेचा विचार करणेत यावा. दाखल न होणाऱ्या गरीब विद्यार्थ्यांसाठी मानधन/शिष्यवृत्ती देण्यात यावी, लहान ावंडांचा सां ाळ करणाऱ्या मुलांची पटनोंदणी होणेसाठी, लहान मुलांसाठी अंगणवाडी, बालवाडी, पाळणाघर अशा सुविधा उपलब्ध करून द्याव्यात. त्याबाबतचे नियोजन करणेत यावे. विद्युत पुरवठयाची सोय करणेत यावी. ित्तीपत्रक, शब्दपट्टया, अक्षरपट्टया, वाक्यपट्टया, मणीमळा, तरंगचित्रे निर्माण करणेसाठी कार्यशाळांचे नियोजन करणेत यावे. पर्यायी शिक्षण केंद्रामध्ये बहुवर्ग अध्यापन करावे लागते त्यासाठी बहुवर्ग अध्यापनाची प्रात्यक्षिकासह कार्यशाळा घेण्याचे नियोजन करणेत यावे. विविध अध्यापन पद्धतींचा प्रत्यक्ष अध्यापनात वापर करण्याच्या नमुन्यांचे सादरीकरण करण्यात यावे. प्रश्नपत्रिका परीक्षांच्या प्रश्नपत्रिका अचूक होण्यासाठी प्रश्नपेढी निर्माण करण्यात यावी व प्रश्नपत्रिका निर्मितीचे काम विषयतज्ञांकडून करून घेण्यात यावे. प्रश्नपत्रिकेची काठिण्यपातळी वयानुरूप योग्य राहील याची दक्षता घ्यावी. अप्रगत मुलांचा शोध घेऊन उपचारात्मक अध्यापनाचे नियोजन करण्यात यावे व गुणवत्तेचे सातत्याने अनुधावन करण्यात यावे.आर्थिक खर्चाचे रेकॉर्ड व्यवस्थीत ठेवणेबाबत स्वतंत्र प्रशिक्षण घेणेचे नियोजन करणेत यावे. शालेय पोषण आहार योजनेतील अडाणी दूर करण्यासाठी ग्रामशिक्षण समिती, पालकांचे सहकार्य घेणेत यावे. पर्यायी केंद्रातील विद्यार्थी संख्या विचारात घेवून आणखी एक स्वयंसेवक नियुक्त करणेत यावा. बहुवर्ग अध्यापनाबाबत स्वयंसेवकांचे प्रशिक्षण व कार्यशाळांचे आयोजन करणेत यावे. 48 परिसरातील सेवानिवृत्त शिक्षक तज्ञ व्यक्ती यांचा उपयोग केंद्राना मदत मिळवणेसाठी नियोजन करावे. वांरवार स्थलातंर होणाऱ्या कुंटूबातील मुलांना शिष्यवृत्ती देण्यात यावी. पर्यायी केंद्राची गुणवत्ता वाढवणेसाठी स्वतंत्र मूल्यमापन यंत्रणा गावपातळी ते जिल्हापातळीपर्यंत करणेत यावी. बालकामगार मुलांच्या पालकांचे उद्बोधन करणेत यावे. वयाबाबत पुरावा मिळत नसेल तर डॉक्टर प्रमाणपत्रावरून प्रवेश देणेत यावा. प्रवेश पुराव्यासाठी अडवू नये असे धोरण ठरवणेत यावे. वस्तीगृह सुरू करणेबाबतचे

नियोजन व्हावे. स्थलांतरित पालकांची मुले वस्तीगृहात दाखल करावीत. सर्व केंद्रांचे कामकाज समाधानकारक होणेसाठी अनुधावन कार्यक्रमाचे नियोजन करावे.गावातील इंग्रजी विषयातील तज्ञ असतील तर त्यांची मदत घेणेबाबत नियोजन करावे. संपूर्ण केंद्रामधील दप्तर अद्ययावत करून घेणेचे नियोजन करणेत यावे. पर्यायी केंद्रातील विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढवणेसाठी या केंद्रातील सर्व मुलांना उपस्थिती त्ता देणते यावा. पर्यायी केंद्रातील मुलांची दोन वेळची जेवणाची सोय करणे बाबत नियोजन व्हावे. पर्यायी केंद्रातील गुणवत्ता वाढवणेसाठी केंद्रप्रमुखांनी गुणवत्तेचे अनुधावन वांरवार करावे. गुणवत्ता वाढीसाठी केंद्रातील इतर शाळा व पर्यायी शिक्षण केंद्रे यांच्यात समन्वय निर्माण करणेसाठी विविध योजना तयार करणेत याव्यात. अनुधावनाचा कालबध्द कार्यक्रम तयार करणेत यावा. वर्ग वातावरण आनंददायी होणेसाठी निधी उपलब्ध करून द्यावा व प्रशिक्षण देणेत यावे.

I n I xFk I ph

1) अकोलकर ग. वि. (1989) : शालेय व्यवस्था आणि प्रशासन, नीलकंठ प्रकाशन, पुणे. (आठवी आवृत्ती)

2) कोठारी डी. एस. (1964–66) ारतीय शिक्षण आयोग अहवाल – शिक्षण आणि राष्ट्रीय विकास, नवी दिल्ली.

3) दांडेकर, वा. ना. (1974) शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे. दुनाखे अरविंद (जून 2006) पर्यायी शिक्षण पद्धती, नित्य नूतन प्रकाशन पूणे.

4) प्रकल्प संचालक (संपादक), सर्व शिक्षा अ ियांन, अनुदान विनियोग करण्याची पद्धती, एम.पी.एस.पी. मुंबई.

5) प्रकल्प संचालक (संपादक), मिशन – 2005, एम.पी.एस.पी. मुंबई.

6) प्रकल्प संचालक (संपादक), गट साधन केंद्र मार्गदर्शिका, एम.पी.एस.पी. मुंबई.

7) पाटील लीला, कुलकर्णी विश्वंबर (1971), आजचे शिक्षण आजच्या समस्या, श्री विद्या प्रकाशन, पूणे.

8) पारसनिस, न. रा. (डिसेंबर, 1994) : स्वातंत्र्योत्तर ारतीय शिक्षण, नूतन प्रकाशन, पूणे. (प्रथम आवृत्ती)

9) पंडीत बन्सी बिहारी (2008) : शिक्षणातील संशोधन, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.

10) बापट ा. गो. (1987) : शैक्षणिक संशोधन, नूतन प्रकाशन, पुणे.

11) ोसले रमा व इतर, (2005) सर्व शिक्षण मोहिम समृध्दीची दिशा, समृध्दी प्रकाशन, कोल्हापूर.

12) ंडारकर पु.ल. (1987), सामाजिक संशोधन पद्धती पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.

13) ि ताडे वि. रा., (1989), शैक्षणिक संशोधन पद्धती, नूतन प्रकाशन, पुणे.

- Agrawal, J.C. (1976) : Education Research – An Introduction', Arya Book Depot, New Delhi.
- Bailey, K.L. (1968)' Methods of Social Research' The free Press, New York.
- Best, J.W. (1977) Research in Education, New Delhi: Prentice Hall of India.
- Best, J. & Kohn.J (1996). Introduction to Educational Research, New Delhi: Prentice Hall of India.
- Buch, M.B. (ed) (1974) A survey of Research in Education, Barodo : M. S. University.
- Buch, M.B. (ed) (1979) A second survey of Research in Education, Barodo : M. S. University.
- Buch, M.B. (ed) (1979) A Third survey of Research in Education, Barodo : M. S. University.
- Buch, M.B. (ed) (1991) A Fourth survey of Research in Education, New Delhi, N.C.E.R.T.